

A jogrendszerek osztályozása

Szerző: BADÓ Attila

Affiliáció: egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem

Rovat: Jogösszehasonlítás

Rovatszerkesztő: FEKETE Balázs

Lezárás dátuma: 2023.04.10

Idézési javaslat: BADÓ Attila: „A jogrendszerek osztályozása” in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYÖK Gábor (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Jogösszehasonlítás rovat, rovatszerkesztő: FEKETE Balázs) <http://ijoten.hu/szocikk/a-jogrendszerek-osztalyozasa> (2023). Konkrét szöveghelyre való hivatkozáshoz javasoljuk a szövegbeli bekezdésszámok használatát, pl. [8] vagy [12]–[18].

Az egyes jogrendszerek közötti hasonlóságok és különbségek módszeres tudományos vizsgálata a XIX. század végén, a XX. század elején az összehasonlító jog mint önálló diszciplína kialakulásával vette kezdetét. Egyes szerzők az összehasonlító jog mint önálló tudományterület létrejöttének pontos dátumát is meghatározzák, és az 1900-ban Párizsban megrendezett Összehasonlító Jogi Világkongresszushoz kötik. Az új tudományterület első és máig egyik legtöbbet tárgyalt alapkérdése az lett, hogy a különböző jogrendszereket miként lehet osztályozni. Léteznek-e olyan rendezési szempontok, amelyek – mindenekelőtt az összehasonlító jogi kutatások megkönnyítése, egyszerűsítése érdekében – nagyobb jogrendszercsoportok kialakítását teszik lehetővé. E kérdés azonban már jóval ezt az időszakot megelőzően is foglalkoztatta a társadalomtudomány különböző területeinek képviselőit. A kezdeti – többnyire jogtudósok által kialakított – osztályozási kísérletek megjelenését követően az 1960-as évektől két nagy hatású klasszifikációs elmélet befolyásolta leginkább a komparatisták és általában a jogászok gondolkodását. A francia René David, majd nem sokkal őt követően a német Zweigert–Kötz szerzőpáros nevéhez fűződő elméletek nem csupán a világ jogászságának gondolkodását, fogalomhasználatát határozzák meg napjainkig, hanem az összehasonlító jogászok számára is kihagyhatatlan elemei a témáról folyó diskurzusnak. A két világhírűvé váló klasszifikációs elképzelést még számos, a korábbi osztályozásokat pontosító vagy éppen új alapokon nyugvó csoportosítási kísérlet követte. Ezek azonban inkább a jogösszehasonlítás elméletét gazdagították, és kevésbé hatottak a jogtudomány egészére.

Tartalomjegyzék

1. **A jogrendszerek csoportosításának kezdeti kísérletei**
2. **René David osztályozási kísérlete**
3. **Konrad Zweigert és Hein Kötz klasszifikációs elmélete**
4. **Klasszifikációs kísérletek az ezredforduló időszakában**
5. **Összegzés**
6. **JEGYZETEK**

1. A jogrendszerek csoportosításának kezdeti kísérletei

[1] Az összehasonlító jog (->jogösszehasonlítás) mint önálló tudományos diszciplína kialakulásával^[1] a XX. században rendszeressé vált a jogrendszerek különbségeinek tudományos vizsgálata. Ugyanakkor ezt megelőzően is találhatunk törekvéseket a jogrendszerek között mutatkozó különbségek feltárására, megértésére. Akár évszázadokkal ezelőtti példákat is felhozhatók az egyes országok jogrendszereinek valamilyen kezdetleges csoportosítására.^[2] A klasszifikációs törekvések kezdeti lépéseként mégis inkább a XIX. századig érdemes visszamenni. Ebben az időszakban találunk olyan, modernnek számító elméleteket megelőlegező felfogásokat, melyek jogi (elsősorban jogtörténeti) jelenségek vizsgálatánál a világ jogrendszereinek egyfajta felosztását határozták meg. Ilyennek számít például Josef Anton Mittermaier elképzelése, aki az 1862-ben, a halálbüntetésről megjelenő könyvében^[3] a kultúrnemzeteket választotta el a civilizálatlan népek jogától. 1874-ben egy neves spanyol jogász, Gumersindo de Azcárate az összehasonlító jogalkotásról írt művében^[4] egy ennél már összetettebb megoldásról ír. Nála az újlatin, germán, skandináv, szláv népek, az európai keresztény civilizáció egyéb népei, végül a más civilizációk egyéb népeinek jogai alkotnak önálló csoportokat, számos jogrendszert magukban foglalva.^[5] Egy kifejezetten összehasonlító módszerrel megírt családjogi műben, mely a mintaadó európai jogrendszerek házassági jogának összehasonlító elemzését végzi el, egy markáns klasszifikációs kísérlet található.^[6] Glasson alapvetően a római jog szerepének súlyozására alapozza a taxonómiát: külön csoportban szerepelnek azon országok, ahol a római jog alapvető hatást gyakorolt a modern jogrendszer megalapozásánál (Portugália, Olaszország, Spanyolország, Görögország), önálló csoportot alkotnak azon országok, ahol egyáltalán nem játszott szerepet a római jog (Anglia, skandináv országok, Oroszország), míg egy harmadik csoportba azon országok kerültek, amelyekre azonos mértékű hatása volt a római és a germán jognak (Németország, Franciaország, Svájc).

[2] Annak ellenére, hogy a később általánosan elfogadott klasszifikációs megoldásokhoz képest Glasson Európára szorítkozó csoportosítása mai szemmel nézve különösnek tűnik (leginkább az angol és az orosz jogrendszer azonos csoportba helyezése miatt), ez a kísérlet több későbbi követőre talált. A brazil Bevilacqua például Glasson elképzelését annyiban egészítette ki csupán, hogy egy latin-amerikai csoportot is hozzáadott a mintaadó felosztáshoz.^[7] Pontosan a századfordulón jelenik meg Adhémar Esmein műve, mely a korábbiakhoz képest mélyebb alapokra helyezi az osztályozást. Az addig szinte egyetlen ismervre alapozott csoportosításokhoz képest a párizsi professzor a történelmi hatások mellett a strukturális különbségekre figyelemmel osztályoz. Annak ellenére, hogy hiányzik nála a *common law* (->a *common law* jogrendszerek) és a *civil law* jogrendszerek (->a *kontinentális jogrendszerek*) nyelvi alapokon túlmutató határozott elválasztása, korán elfelejtett elmélete szinte közvetlen előzményeként is értékelhető a később paradigmaticussá, modellszerűvé váló, az 1950-es évektől megjelenő klasszifikációs elképzeléseknek. A jogrendszerek nyelvre, történeti eredetre, strukturális különbségekre épülő csoportosítása igazi újdonságot jelentett a klasszifikáció történetében. Az általa megalkotott csoportok (latin, német, angolszász, szláv, muzulmán) területi szinten nem sokban különböznek a későbbi tipológiáktól.^[8]

[3] A klasszifikációs kísérletek szaporodásával párhuzamosan felvetődő kérdésre, hogy van-e egyáltalán értelme a csoportosításnak, a Collège de France professzora, Gabriel Tarde fejtette ki határozott álláspontját az 1900-as világtalálkozón, aki az összehasonlító jogászok legfőbb feladatának a taxonómiai kérdések tisztázását tekintette.^[9] Egy újabb Glasson követőre is bukkanhatunk a szakirodalomban nem sokkal a századfordulót követően. A brazil Oliveira^[10] is kísérletet tesz arra, hogy Glasson és Bevilacqua elképzelését alkalmazza, némileg pontosítsa.^[11] 1913-ban Georges Sauser-Hall kritizálta a korábbi taxonómiai megoldásokat az összehasonlító jog módszeréről és szerepéről írott könyvében.^[12] Az általa kialakított etnológiai, „faji” alapú csoportok árja (hindu, kelta, angolszász, héber, egyiptomi, német stb.), sémita, mongoloid, barbár szokásjogi felosztása azon korábbi klasszifikációs kísérletek tagadását jelentette, melyek különböző

nép csoportok jogának közös osztályba foglalását tartották elképzelhetőnek. Az első világháborút követő években Henry Levy-Ullmann jelent meg komolyan vehető taxonómiai kísérlettel, aki ugyancsak erős kritikával illette az elődöket, és különösen az etnológiai felfogásokat tekintette elavultnak. Levy-Ullmann mindenekelőtt a jogforrások különbözőségére alapozva alakította ki saját hármas csoportosítást, melyben az írott jogon alapuló kontinentális jogrendszerek mellett az angol nyelvű *common law* jogrendszerek, és az iszlám jogot (->[az iszlám jog](#)) alkalmazó országok jelentették a világ legfontosabb jogrendszer halmazait. Levy-Ullmann elképzelésének újdonságát nem is maguk a csoportok jelentették, hanem annak felismerése, hogy a különböző jogforrások alkalmazásának rendszerszerű különbségei választhatják el a kontinentális és a *common law* jogrendszereket.^[13] 1934-ben az argentin Enrique Martinez Paz nyúlt vissza ismét Glasson és Bevilacqua klasszifikációs megoldásához, továbbra is meglepő párosításokhoz ragaszkodva, akinek szokásjogi-barbár, barbár-romanista, barbár-romanista-kánoni és romanista-kánoni-demokratikus csoportjai^[14] a XX. században ismét negligálják a *common law/civil law* dichotómiát.^[15]

[4] A második világháborút követően, 1950-ben jelenik meg egy figyelemreméltó magánjogi mű, amelyben három neves francia szerző (Pierre Arminjon, Baron Boris Nolde, Martin Wolf) taxonómiája jelent újdonságot, akik összehasonlító magánjogi kötetükben francia, germán, skandináv, angol és orosz típusokat különböztetnek meg.^[16] Sola Canizares tipológiája tükrözi leginkább a nyugati országok és a szovjet blokk között fokozódó szembenállást, aminek egyik világos lenyomatát jelenti a főként ideológiai különbségekre alapozott nyugati/szovjet/vallási felosztása a világ jogrendszereinek 1954-ből. Northrop taxonómiája érdemel még figyelmet az 1950-es évekből, aki három nagy csoportra tett javaslatot: az intuitív mediációs mellett a szerves történelmi fejlődés alapján kialakuló, végül az absztrakt kontraktuálisnak nevezett jogrendszerek csoportja. Míg az első csoportba a jogviták feloldásánál a békéltetést, mediációt előtérbe helyező jogrendszerek (buddhista konfucianus, taoista, hindu), a második csoportba a társadalmi vagy családi viszonyok hétköznapi nyelven történő normába foglalásával jellemezhető jogrendszerek (kínai, ősi indiai), addig a harmadik csoportba a terminológiai és jogtechnikai fejlődés magas szintjét elérő nyugati jogrendszerek tartoznak.^[17]

[5] 1960-ban jelenik meg a taxonómiák sorában a „jogkörök” később világhírűvé váló fogalma, amit Schnitzer használ összehasonlító jogról írt könyvében^[18] (szinte egy időben a később ismertetett Zweigerttel)^[19] annak megértéséhez, hogy a nagy civilizációs kultúrák milyen sajátos jogrendszerek kialakulását indukálják. A civilizációk öt nagy tömbjét határozta meg:

- ősnépek;
- ókori művelt népek (Egyiptom, Mezopotámia, ókori Görögország, Róma);
- európai-amerikai (beleértve a romanisztikus, germán, szláv és angol-amerikai népeket);
- vallási (zsidó, keresztény, iszlám);
- afro-ázsiai (ázsiai, afrikai).

Schnitzer elképzelése szerint minden „nagy kultúrkör” („*große Kulturkreise*”) egy saját kultúrájának megfelelő „jogkört” („*Rechtskreis*”) hoz létre.

2. René David osztályozási kísérlete

[6] A világon talán legismertebb és legelterjedtebb klasszifikációs elméletet René David dolgozta ki, aki az először 1964-ben megjelentetett (azóta immár tizenkettedik kiadást megért, kollégáival folyamatosan javított) fő művében^[20] három nagy jogcsaládot különböztetett meg. Jóllehet az 1950-ben megjelenő, a jogtudomány alapkérdéseit elemző munkájában^[21] még egyetlen egységes nyugati jogcsoportba (->[nyugati jog](#)) rendezi az angol, a francia és a német jogrendszereket, ez a megközelítés egy évtizeddel később alapos változáson megy keresztül, és három fő jogcsalád kerül meghatározásra.^[22] René David alapkoncepciója szerint az országoként nagy különbségeket felmutató jogszabályok mögött léteznek olyan általános elvek, technikák, rendszerek, amelyek a jogcsaládok kialakításának gondolatát alátámasztják.

A szabályok rendkívül változatosak lehetnek: a közzétételükhöz használt technikai eljárások, osztályozásuk módja, az értelmezésüknél alkalmazott következtetési módok ezzel ellentétben bizonyos típusokhoz vezethetők vissza, amelyeknek száma korlátozott. Ez lehetővé teszi a különböző jogok családokba való csoportosítását, egymáshoz való közelítésüket vagy szembeállításukat [...].^[23]

Azt is célszerűnek tartja ugyanakkor megjegyezni, hogy az általa javasolt csoportosítási megoldás nem kizárólagos, és a kutatás eltérő iránya más rendszerezést is igazzá tehet. E késő megközelítés előre bocsátásával René David alapvetően három jogcsaládot különböztet meg: a római-germán jogcsaládot, a *common law* jogcsaládját, az ún. szocialista országok családjait, illetve ezek mellett családba nem tömöríthető más rendszereket, mint például a muzulmán, hindu, kínai jogrendszerek.

[7] A római-germán jogcsaládba (->a **kontinentális jogrendszerek**) azon országok jogait sorolja, ahol a jogtudomány mindenekelőtt a római jog alapján fejlődött.^[24] Ebbe a jogcsaládba mindenekelőtt Németország, Franciaország, Olaszország, Spanyolország, Portugália sorolható René David szerint. Ezekben az országokban kerül sor a XIX. században kodifikációra, melynek előzménye a felvilágosodás, a természetjogi irányzat és a római jog szellemétől áthatott egyetemi oktatás volt.

[8] A második jogcsalád a *common law* családja (->a **common law jogrendszerek**), amely mindig is a kontinentális jogászok érdeklődésének középpontjában állt, mint egy olyan ellenpont, amely keresztény környezetben, de eltérő jogfelfogás alapján fejlődött ki. A jogcsalád „bölcsőjét” jelentő Anglián kívül ide sorolható az Egyesült Államok mint a *common law* legjelentősebb és tagállami jellegénél fogva legváltozatosabb továbbfejlesztője, és a jelentősebb államok közül a Brit Nemzetközösséghez tartozó Ausztrália, Kanada és India, továbbá ezeken kívül szinte valamennyi angol nyelvű ország.

[9] A harmadik jogcsalád az ún. szocialista országok csoportja, aminek „család” voltát már akkor is hosszú oldalakon kellett megmagyarázni, amikor még létezett a szovjet blokk. E jogcsaláddal kapcsolatos kétségeket René David a csoportosítás didaktikai szerepének hangoztatásával próbálta eloszlatni. Újabb gondot pusztán a keleti blokk eltűnése okozott, s e probléma „megoldását” adja a René David szellemi örökösének tekinthető Camille Jauffret Spinosi társszerkesztő által módosított egyik újabb kiadás, amelynek előszavában egyszerűen történeti résznek minősíti a szocialista jogcsaládról szóló fejezetet. A René David által megírt alapmű az 1960-as évektől kiadásról kiadásra fokozatos változásokon megy keresztül. A 2002-ben megjelenő 11. kiadásban már az orosz jogrendszer érdemelte ki az autonóm^[25] fejezetbe sorolást.^[26] Az újabb társszerkesztővel^[27] bővülő 12. kiadás is megőrzi ezt a kissé kényszerűnek érzett koncepciót, mely a római-germán és *common law* jogcsalád mellett az orosz jogot emeli alapvető „jogcsaládi” szintre.^[28]

3. Konrad Zweigert és Hein Kötz klasszifikációs elmélete

[10] Egy ugyancsak máig ható klasszifikációs elméletet dolgozott ki az 1960-as évek végén a Konrad Zweigert és Hein Kötz német szerzőpáros,^[29] az úgynevezett stíuselemek alapján kimutatható különbségekre építve csoportosítási rendszerüket. A jogrendszerek szerintük végső céljukban azonosak, csupán a cél eléréséhez szükséges megoldások, jogi technikák különböznek, s e különbségek mindenekelőtt az eltérő történeti, ideológiai, jogi gondolkodásbeli és más hasonló tényezőkre vezethetők vissza. Ezek jelentik azokat a stíuselemeket, amelyek hasonlósága vagy eltérései alapján a csoportosítás lehetségessé válik. A jogrendszerek csoportosítása esetükben tehát számos ismerv együttes elemzése alapján kerül meghatározásra. Így alakítanak ki a német szerzők jogcsaládokat,^[30] jogköröket^[31] (*Rechtskreise*), amelyeket a „stílusalkotó” tényezőkben megmutatkozó különbségek választanak el.^[32] Stílusalkotó tényezők:

- az adott jogrend történeti eredete és fejlődése,

- az uralkodó specifikus jogászai gondolkodásmód,
- a jellegzetes jogintézmények,
- a jogforrások és értelmezésük milyensége, és végül a René David által is hangsúlyozott
- ideológiai faktor.

E faktorok közül az első, vagyis a jogtörténet esetében jelzik, hogy míg az angol jogtörténeti fejlődés az angolszász jogkör esetében mindmáig kohéziós erő, addig a kontinens jogrendszerei tekintetében ez másként értékelhető. A közös eredeten túl a XIX. század elejétől, mindenekelőtt a francia kodifikációval indukált recepciók mozgalom következményeként, a francia és az azt követő német, majd az azt követő országok jogfejlődése eltérő irányt vett. Ennek a szétválásnak az eredménye két, számos európai és Európán kívüli országnak mintát adó kódex létrejötte, ami Zweigert és Kötz számára egy francia és egy német jogkör önálló létét teszi indokolhatóvá.

[11] A sajátos jogászai gondolkodásmód már kevésbé alapozná meg ezt a szétválasztást, s ez inkább az angolszász jog kontinentálistól való elhatárolásánál válik érdekessé. Az angol jogászság szerveződése, máig unikumnak számító tradicionális felépítése, joghoz való sajátos viszonyulása, az elméletektől, absztrakciótól való idegenkedése, pragmatizmusa, esetjogi gondolkodása, formális szemlélete mind-mind olyan tényezők, melyeknek stílusalakító jelentőségét nem lehet kétségbe vonni. Fontos stílusalakító tényezőnek tekintik a szerzők az egyes jogkörökre jellemző jogintézményeket, ami ismét csak a *common law* esetében szembetűnő. Az „agency”, az „estoppel”, a károkozási jog kazuisztikája, a híres „trust” jogintézménye mind a kontinentális jogászok számára nehezen emészthető sajátos angolszász termékek. Ehhez képest ugyanennyi furcsaság van a kontinentális jogban az angolszász jogászok számára. Jóval kevesebb stílusbeli különbséget mutató jogintézmény mutatható fel a romanista és a német jogkör között. A romanista jogkör sajátos jogintézményeként az „abus de droit”, „action directe”, „actio de in rem verso” példáját hozzák fel, míg a német jogkör stílusalakító elemeként az absztrakt dologi szerződést, a „culpa in contrahendo” felelősséget.^[33]

[12] A jogforrások és értelmezési módszerek sajátosságaihoz mint stílusalakító elemekhez szorosan kapcsolják a bírósági szervezet és az eljárás jellegzetességeit, bár szerintük ez gyakran túlhangsúlyozott, és valódi jelentőségéhez képest túlértékelt mozzanat. Itt elsősorban a precedensjog és a törvény-jog szembenállására gondolnak, mely – szerintük – korántsem olyan jelentőségű, mint azt általában hiszik. Az ideológiai faktor mint utolsó stílusalakító elem jelentőségét a vallással, vagy adott esetben a „marxista” ideológiával átítatott jogrendszereknél emelik ki, s a nyugati jogkörök elhatárolásánál ennek nem tulajdonítanak fontosságot.^[34] A fenti stílusalakító tényezők együttes figyelembevételével határozható meg, hogy mely jogrendszerek alkothatnak önálló jogkört. René Davidhoz hasonlóan a német szerzőpáros, Zweigert és Kötz számára is a szovjet blokk megszűnése okozott fejtörést. Bár közvetlenül a rendszerváltozást követő második kiadásában a számos nyelvre lefordított kötetben még szerepel a szocialista jogkör, az 1996-ban megjelenő német, majd angol kiadásban már nem.^[35] A megmaradó jogkörök között található továbbra is a „romanista jogkör”, amelybe Franciaország és a francia mintát követő jogrendszerek tartoznak, a „német jogkör” Németországgal és a német mintát követő országok részvételével, az „angol-amerikai jogkör”, amelybe a *common law* országok tartoznak, és az „északi jogkör”, a skandináv országok jogrendszereivel. Önálló fejezetbe kerülnek a Távol-Kelet kiemelkedő jogrendszerei (Japán és Kína) (->[kelet-ázsiai jogrendszerek](#)), illetve a vallási jogrendszerek közül az iszlám és a hindu jog. A szerzőpáros a mű bevezető részében kitér a vegyes jogrendszerek (->[vegyes jogrendszerek](#)) kérdésére is, amelyek a világ nagy jogköreibe kevert jellegük miatt nehezen besorolhatók.^[36]

4. Klasszifikációs kísérletek az ezredforduló időszakában

[13] A fent bemutatott klasszifikációs elméletek sikere és hatása kétségbevonhatatlan. Az összehasonlító jogtudományban, azon belül a klasszifikációs kérdések tisztázását célul tűző tanulmányokban mindmáig megkerülhetetlen alapl művekről van szó, melyek nem elsősorban az általuk meghatározott jogcsaládok, jogkörök, hanem mindenekelőtt azok megindoklásának

minőségétől válhattak a legidézettebb elméletekké. Az, hogy René David és a Zweigert és Kötz szerzőpáros elméletében is hangsúlyos szerep jutott a szocialista jogrendszereknek, és önálló jogcsaládba, jogkörbe „terelésüknek” ekkora figyelmet szenteltek, a hidegháború végletes ideológiai szembenállásának, az ideológiai szempontok középpontba állításának volt köszönhető.^[37] A szovjet blokk országainak jogtudománya számára persze nem egyenrangú jogcsaládot, hanem a kizsákmányolás kapitalista rendszerét felváltó, a létező világ legmagasabb rendű jogrendszereinek összességét jelentette az úgynevezett szocialista jogtípus. Az utólag már kissé megmosolyogtató. A marxista szerzők számára elkerülhetetlen fölülnyes hozzáállástól^[38] eltekintve Eörsi Gyula összehasonlító polgári jogról írt könyve^[39] ma is értékes elemzését adja a különböző „burzsoá” és marxista alapokon nyugvó klasszifikációs elképzeléseknek.

[14] Markánsan új taxonómiai törekvésekre az összehasonlító jogban azonban egészen a szovjet blokk megszűnéséig, a rendszerváltásnak nevezett politikai változásokig kellett várni, amikor éppen e történelmi léptékű fordulat teremtette meg a korábbi elképzelések felülvizsgálatának szükségességét. Az új helyzetre reagáló szerzők között ugyan René David neve is szerepel, de 1990-ben bekövetkezett halála miatt a szovjet blokk összeomlását ő személyesen nyilvánvalóan nem értékelhette. Már az 1980-as évektől fiatal kollégájára, Camille Jauffret-Spinosira bízta kötete újabb és újabb kiadásának tényleges gondozását, aki a kötet társszerkesztőjeként a taxonómia problémát a szocialista jogcsalád fokozatos elhalványításával, jogtörténeti emlékké nyilvánításával oldotta fel.^[40] Az új helyzetre reagáló nézetek között a szocialista jogcsalád figyelmen kívül hagyásától a „posztszocialista jogcsalád” létének megalapozásáig (->[kelet-közép-európai és posztszocialista jogrendszerek](#)), vagy a nyugati és nem nyugati dichotómia felerősödéséig terjed az új történelmi korszakra adott válaszok sora.^[41]

[15] Átfogó és újszerű klasszifikációs elméletnek tekinthető Ugo Mattei csoportosítási kísérlete, aki a különböző jogi kultúrákból érkező jogászok szempontjából, a más jogrendszerek megértésének megkönnyítése érdekében tartotta fontosnak a taxonómiai kérdések tisztázását.^[42] Törekvését több szempont vezérelte.^[43] Egyfelől az új történelmi helyzet miatt látta jónak a korábbi megoldások újragondolását, a túlzottan nyugati jogra koncentráló megközelítéseket elavultnak tekintette, illetve mert túl statikusnak látta az addig paradigmaticussá váló nagy elméleteket. Mattei szerint a jogrendszerek folyamatos változásban vannak, ezért egy bármilyen szempont alapján meghatározott csoportot is időről időre felül kell vizsgálni, és az abba tartozó jogrendszerek helyét újra kell értékelni. Mattei a weberi ideáltípusok mintájára, a jogrendszerek makroszintű összehasonlíthatósága érdekében három olyan normaforrást különít el, amelyek az emberek életét meghatározhatják.^[44] Az elkülönülő normacsoportok forrása lehet a politika, a jog maga, és a filozófiai vagy vallási tradíció.^[45] Attól függően lehet osztályozni a jogrendszereket, hogy a fentiek közül mely forrásnak van túlsúlya egy adott jogrendszerben.^[46] A jog vezérelte elemek (*rule of professional law*) túlsúlyára a modern nyugati jogrendszerekben találunk példákat. A hatalmi ágak elválasztásának, a szekularizációnak köszönhetően a politika szerepe leginkább a jogalkotási vitákra korlátozódik, ám a jogalkalmazás már élesen elválik az ad hoc politikai akarattól, és a filozófiai/vallási tradícióktól.^[47] Azok a jogrendszerek, amelyekben a politikának ennél jóval erőteljesebb befolyásoló szerepe van a „jogi színtérben”, Mattei szerint már egy másik, politikainak nevezett (*rule of political law*) csoportba sorolandók.^[48] A harmadik csoportba azon jogrendszerek tartozhatnak, ahol a jog nem válik el a vallási/filozófiai tradícióktól. Ezekben a jogrendszerekben szembeötlő a jog vallási és/vagy filozófiai meghatározottsága, szemben a nyugati jogi tradíciókkal szemben. Mattei ide tartozónak tekinti az iszlám, hindu jogra vagy például Konfucius tanaira épülő jogrendszereket.^[49] Az elmélet hangsúlyozottan nem statikus csoportosításról szól, mert Mattei szerint az egyes jogrendszereket vezérlő „minták” közötti arányok folyamatos változásban vannak, másrészt egy adott jogrendszert sem feltétlenül lehet teljes egészében egyik vagy másik családba elhelyezni. Előfordulhat az is, hogy valamely jogrendszer kereskedelmi jogát inkább a professzionális jogi elemek túlsúlya, míg családjogát a vallási elemek túlsúlya jellemzi.

[16] Patrick Glenn jogi tradíciókról szóló könyve^[50] az ezredforduló időszakának legjelentősebb klasszifikációs megoldásának számít, mely a szerző által meghatározott nagy jogi tradíciók részletes

bemutatásával, azok legfőbb jellemzőinek kiemelésével adja átfogó keretrendszerét a világ legjelentősebb jogrendszereinek. A minden nagy jogi tradíció alapját jelentő, úgynevezett „ktonikus tradícióból” kiindulva mutatja be a talmudi, kontinentális stb. tradíciókat. A ktonikus, ősi, „bennszülött” népek jogát jelentő, alapvetően szóbeliségre épülő jogi tradíció a szerző szerint már a világon sehol sem létezik tiszta formájában,^[51] amit az is jelez, hogy minden marginális népcsoport ma valamely állam területén él,^[52] ami szükségszerűen lényegi elemétől fosztja meg az állam nélküli társadalmakat. A ktonikus társadalmak jogára épülő talmudi, hindu, konfuciánus, kontinentális, iszlám, *common law* tradíciók jelentik a társadalmat irányító normáknak a világ hét legjelentősebb, azokon belül számos altradícióra^[53] bomló megjelenési formáit.

[17] Mattei elméletének elismerőjeként, ugyanakkor kritikusaként is értelmezhető Jaakko Husa felfogása a 2000-es évek elején, aki egy tanulmányt^[54] szán Mattei taxonómiájának ismertetésére, hogy annak talaján saját klasszifikációs elképzelését is bemutathassa. Az általa javasolt nyugati, nem nyugati és vegyes felosztása a jogrendszereknek involválja azt a folyamatosan terjedő nézetet, amely a taxonómiai nehézségek feloldására a jogrendszerek egymásra hatásának jelenségét kívánta a klasszifikációs megoldásokba illeszteni, hogy a vegyes jogrendszerek önálló csoportként, majd egyre szélsőségesebb elképzelésként, minden jogrendszert meghatározó jellemző sajátosságként jelenjen meg a szakirodalomban, szinte értelmetlenné téve ezzel a klasszifikációs törekvéseket.

5. Összegzés

[18] A klasszifikáció a különböző tudományterületeken az információk, adatok vagy elemek rendszerezése és csoportosítása valamilyen alapelv szerint. A klasszifikáció segítségével a tudósok áttekintést és általánosítást végezhetnek a jelenségekről, folyamatokról, csoportokról, intézményekről, ami a természettudomány mellett a társadalomtudomány különböző területein is jelentőséggel bír. Az általánosítások révén lehetőség van a társadalmi rendszerek működésének, a társadalmi folyamatok és jelenségek okainak és következményeinek vizsgálatára, illetve összehasonlító elemzésekre is. A jog, mint társadalmi jelenség vizsgálata ugyancsak igényli az eligazodáshoz szükséges taxonómiát, mely a különböző jogrendszerek makroszintű összehasonlítása alapján elvégzett csoportosítást jelenti. Az összehasonlító jogászok között ma általános az egyetértés abban, hogy a klasszifikáció a jogrendszerek világában sohasem tökéletes megoldások kidolgozását teszi lehetővé, ám az eligazodás megkönnyítése, az összehasonlító jogi kutatások egyszerűsítése, vagy éppen az összehasonlító jog oktatásának segítése érdekében szükség van a csoportképző feladat elvégzésére. Míg természettudományi területeken a taxonómia viszonylag könnyű feladat (a biológia területén például az osztályozás az élőlények természetes jellegére tekintettel kevesebb vitára ad okot), addig az ember által alkotott jogi kategóriákra épülő jogrendszerek osztályozása számos nehézséget vet fel.

[19] Az összehasonlító jog a különböző jogfelfogásoktól függően eltérő elméleti keretek és fogalomkészletek alapján végezheti el a csoportosítást. A jogcsaládokra, jogkörökre, jogi kultúrákra, vagy éppen jogi tradíciókra alapozott elképzelésekre azonban egyaránt elmondható, hogy a hasonlóságok és a különbségek alapján végzett taxonómia a jogot szélesebb történelmi, szocio-kulturális környezetében értelmezi.^[55]

[20] A XIX. századtól szaporodó taxonómiai törekvéseknél nem elsősorban a csoportosítás eredményeként kialakított családok, jogkörök, jogi tradíciók meghatározásánál mutatkozó különbségekben ragadható meg az összehasonlító jogi tudás fejlődése, hanem sokkal inkább a csoportosítást megalapozó ismérvek meghatározásában,^[56] az egyes csoportokra vonatkozó ismeretek mélyebb elemzésében. A rendszerezést alátámasztó ismérvek monizmusát az ismérvek pluralizmusa váltja fel a XX. században,^[57] és az egyes jogcsaládok makroszintű elemzésének mélységében is változásokat érzékelhetnek az olvasók.

[21] A csoportosítást megalapozó ismérvek számának szaporodásával ugyanakkor a jogrendszerek, jogcsaládok között mutatkozó markáns különbségek is elhalványulhatnak az elemzés során, ezért

megfigyelhető, hogy a taxáció igazolhatósága érdekében a szerzők „szemezgetnek” az ismérvek közül.^[58] Az ismérvek száma természetesen nem áll egyenes arányban az elmélet igazolhatóságának növekedésével. Herbert Hart a taxonómiát például kifejezetten a jogforrásokra alapítja, hogy általános jogelmélete megértéséhez a primitív, formális és tényleges jogrendszerek felosztást használhassa.^[59] Az ismérvek növekedése ugyanakkor egy fontos megközelítésbeli változás következményeként is felfogható, ami leginkább a jog egyre szélesebb kulturális szempontú elemzésének kibontakozásának folyamatára utal. A neves összehasonlító jogász, Pierre Legrand szerint a jogcsaládokat nem lehet objektív és kizárólagosan jogi alapelvek alapján definiálni, hanem sokkal inkább a jogi kultúra, jogi nyelv közötti különbségek és hasonlóságok alapján kell értelmezni.^[60] Szerinte a jogcsaládok inkább afféle diskurzív fogalmak, amelyeket a jogtudósok alkotnak, és amelyek segítségével különböző jogi rendszereket csoportosíthatnak. Legrand szerint a jogi rendszerek számos kulturális, történelmi és társadalmi tényezőtől függenek, amelyek a jogi értékek, jogi szokások és jogintézmények kialakulásában, működésében és értelmezésében játszanak szerepet. Ezért szerinte a jogcsaládok sohasem a szabályrendszerek alapján határozhatók meg, hanem sokkal inkább egy adott jogi rendszer általános kulturális, nyelvi és társadalmi sajátosságai alapján. Legrand szerint a jogcsaládok megértése és vizsgálata lehetővé teszi a jogi kultúrák és jogrendszerek közötti kölcsönhatások feltárását, és hozzájárul a jogi pluralizmus és a jogi sokféleség megértéséhez.^[61] E felfogás a jogcsaládok közötti határok elmosódásának, a jogcsaládok között kétségtelenül megfigyelhető konvergencia jelenségének korlátaira adott válaszként is felfogható, hiszen a kulturális sajátosságok eszerint sokkal tartósabbak, mint a jogászság viszonya a különböző jogforrásokhoz, vagy az adott jogcsaládot jellemző jogintézményekhez.

[22] Az elmúlt évtizedekben a globalizáció következményeként az említett konvergencia felgyorsulásának lehetünk tanúi, ami a klasszikus jogcsaládokba nem illeszthető, úgynevezett vegyes jogrendszerek egyre kiterjesztőbb értelmű felfogásához vezetett. Míg korábban vegyesnek azokat a jogrendszereket nevezték az összehasonlító jog klasszikusai, melyekben az alapvető jogcsaládok, a római-germán vagy más elnevezéssel kontinentális (civiljogi) és a *common law* jogrendszerek jellegzetességei együtt élnek,^[62] addig mára az a felfogás is megjelent, hogy minden jogrendszer bizonyos értelemben vegyes, és minden jogrendszer egy másik jogrendszer átfedésében értelmezhető. Az átfedés mértéke jelent csupán különbséget, de nem léteznek „tisztá” jogrendszerek a világon.^[63]

[23] Az alábbi táblázat az ismertetett klasszifikációs elképzelésekről ad összesített képet:

A jogrendszerek csoportosításának kezdeti kísérletei			
	Szerző	Év	Klasszifikációs elképzelés
XIX. század	Josef Anton Mittermaier	1862	Kultúrnemzetek és civilizálatlan népek jogainak elhatárolása.
	Gumersindo de Azcárate	1874	Újlatin, germán, skandináv, szláv népek, az európai keresztény civilizáció egyéb népei, végül a más civilizációk egyéb népeinek jogai alkotnak önálló csoportokat, számos jogrendszert magukba foglalva.
	Ernest Désiré Glasson	1879	- Külön csoportban szereplenek azon országok, ahol a római jog alapvető hatást gyakorolt a modern jogrendszer megalapozásánál (Portugália, Olaszország, Spanyolország, Görögország), - önálló csoportot alkotnak azon országok, ahol egyáltalán nem játszott szerepet a római jog (Anglia, skandináv országok, Oroszország), - a harmadik csoportba azon országok tartoznak, melyeknél azonos mértékű hatása volt a római és a germán jognak (Németország, Franciaország, Svájc).

	Clóvis Bevilacqua	1893	Glasson elképzelését annyiban egészítette ki, hogy egy latin-amerikai csoportot is hozzáadott a mintaadó felosztáshoz.
XX. század	Adhémar Esmein	1900	A történelmi hatások mellett a nyelvre, történeti eredetre, strukturális különbségekre épülő csoportosítás: latin, német, angolszász, szláv, muzulmán. (Hiányzik nála a <i>common law</i> és a <i>civil law</i> jogrendszerek nyelvi alapokon túlmutató határozott elválasztása.)
	Georges Sauser-Hall	1913	Az általa kialakított etnológiai „faji” alapú csoportok árja (hindu, kelta, angolszász, héber egyiptomi német stb.) sémita, mongoloid, barbár-szokásjogi felosztása azon korábbi klasszifikációs kísérletek tagadását jelentette, melyek különböző népcsoportok jogának közös osztályba foglalását tartották elképzelhetőnek.
	Henri Lévy-Ullmann	1922	Kritikával illetve elődei etnológiai felfogását, a jogforrások különbözőségére alapozva alakította ki saját hármas csoportosítását: • írott jogon alapuló kontinentális jogrendszerek; • angol nyelvű <i>common law</i> jogrendszerek; • iszlám jogot alkalmazó országok.
	Enrique Martínez Paz	1934	Glasson és Bevilacqua klasszifikációs megoldásához nyúlt vissza. Szokásjogi-barbár, barbár-romanista, barbár-romanista-kánoni és romanista-kánoni-demokratikus kategóriákat alakított ki, figyelmen kívül hagyva a <i>common law/civil law</i> dichotómiát.
	Pierre Arminjon, Baron Boris Nolde, Martin Wolf	1950	A szerzők összehasonlító magánjogi kötetükben francia, germán, skandináv, angol és orosz típusokat különböztetnek meg.
	Solá Cañizares	1954	Tipológiája a nyugati országok és a szovjet blokk között fokozódó szembenállást tükrözi, főként ideológiai különbségekre alapozza nyugati/szovjet/vallási felosztását.
	F. S. C. Northrop	1959	Három nagy csoportra tett javaslatot: • intuitív mediáció; • szerves történelmi fejlődés alapján kialakuló; • absztrakt kontraktuális.
	Adolf F. Schnitzer	1960	A „jogkörök” fogalma. A civilizációk öt nagy tömbjét határozta meg: • ősnépek; • ókori művelt népek (Egyiptom, Mezopotámia, ókori Görögország, Róma); • európai-amerikai (beleértve a romanisztikus, germán, szláv és angol-amerikai népeket); • vallási (zsidó, keresztény, iszlám); • afro-ázsiai (ázsiai, afrikai). Schnitzer elképzelése szerint minden e „nagy kultúrkör” („<i>große Kulturkreise</i>”) egy saját kultúrájának megfelelő „jogkört” („<i>Rechtskreis</i>”) hoz létre.
	René David	1962	Fő művében három nagy jogcsaládot (<i>familles de droit</i>) különböztetett meg: a római-germán jogcsaládot; a <i>common law</i> jogcsaládját; az ún. szocialista országok családjait és emellett családba nem tömöríthető más rendszereket.

	Konrad Zweigert és Hein Kötz	1969	Stíluselemek alapján kimutatható különbségekre építették csoportosítási rendszerüket. Ezek alapján romanista, germanista, anglo-amerikai, északi, szocialista jogkörök elhatárolása.
	Ugo Mattei	1997	Mattei szerint a jogrendszerek folyamatos változásban vannak, ezért egy bármilyen szempont alapján meghatározott csoportot is időről időre felül kell vizsgálni, és az abba tartozó jogrendszerek helyét újra kell értékelni. Mattei a weberi ideáltípusok mintájára, a jogrendszerek makroszintű összehasonlíthatósága érdekében három olyan normaforrást különít el, amelyek a taxonómiát megalapozhatják: • professzionális jog, • politikai jog, • tradicionális jog.
XXI. század	H. Patrick Glenn	2000	A szerző által meghatározott nagy jogi tradíciók részletes bemutatásával, azok legfőbb jellemzőinek kiemelésével adja átfogó keretrendszerét a világ legjelentősebb jogrendszereinek. A ktonikus társadalmak jogára épülő talmudi, hindu, konfuciánus, kontinentális, iszlám, <i>common law</i> tradíciók kerülnek elhatárolásra.
	Jaakko Husa	2004	Nyugati, nem nyugati, vegyes jogrendszerek

6. JEGYZETEK

[1] Konrad ZWEIGERT – Hein KÖTZ: *Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts*, Tübingen, Mohr, 1969, 3.

[2] A St. Germain által a XVI. században elkülönített római-angol jog, vagy Fulbecke. angolszász/kontinentális/kánonjogi elhatárolása a XVII. század elején számít ilyennek. Lásd Varga Csaba tanulmányát a jogrendszerek osztályozásáról: VARGA Csaba: „Theatrum legale mundi avagy a jogrendszerek osztályozása” in H. SZILÁGYI István – PAKSY Máté (szerk.): *Ius unum, lex multiplex. Liber Amicorum – Studia Z. Péteri dedicata*, Budapest, Szent István Társulat, 2005, 219.

[3] Josef Anton MITTERMAIER: *Die Todesstrafe*, Heidelberg, Akademische Verlagsbuchhandlung von J.C.B. Mohr, 1862.

[4] Gumersindo DE AZCÁRATE: *Ensayo de una Introduccion al Estudio de la Legislacion Comparada*, Madrid, Imprenta de la Revista de Legislacion, 1874.

[5] 1. Újlatin országok (Franciaország, Spanyolország, Portugália, Olaszország, Belgium, latin-amerikai országok), 2. germán országok (Németország, Hollandia, Svájc, Anglia, Írország, Skócia, Egyesült Államok), 3. skandináv országok, 4. szláv országok (Oroszország és minden más szláv eredetű ország joga), 5. az európai civilizációhoz tartozó egyéb népek joga (Görögország, Málta, Jón szigetek), 6. más civilizációk egyéb népei (Törökország, Egyiptom, Tunézia, India, Kína, Libéria).

[6] Ernest Désiré GLASSON: *Le Mariage civil et le divorce dans les principaux pays de l'Europe, précédé*

d'un aperçu sur les origines du droit civil moderne, étude de législation comparée, Paris, G. Pedone-lauriel, 1879.

[7] Clovis BEVILAQUA: *Resumo das Liccoes de Legislacao Comparada sobre o Direito Privado* Bahia, Magalhães, 1893. Idézi: Mariana PARGENDLER: „The Rise and Decline of Legal Families” *The American Journal of Comparative Law* 2012/4, 1043–1074.

[8] Adhémar ESMEIN: „Le Droit comparé et l'Enseignement du Droit”, in *Congrès international de droit comparé. Procès-verbaux des seances et documents*, Paris, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, 1905, 451–452. Lásd VARGA (2. j.) 221.

[9] Gabriel TARDE: *Le droit comparé et la sociologie in: Congrès international de droit comparé tenu à Paris du 31 juillet au 4 aout 1900*, Paris, Procès-verbaux des séances et documents, 1905–1907. Idézi: PARGENDLER (7. j.) 1043–1074.

[10] Candido Luiz Maria de OLIVEIRA: *Curso de Legislacao Comparada*, Rio de Janeiro, J. Ribeiro dos Santos, 1903.

[11] 1. Jogrendszerek, melyek a római jog erős befolyása alapján fejlődtek (Olaszország, Spanyolország, Portugália, Románia, Görögország), 2. római és germán hatás alapján fejlődő jogrendszerek (Franciaország, Németország, Ausztria, Magyarország, Belgium, Hollandia, Szerbia, Montenegró, Bulgária, Törökország), 3. jogrendszerek, melyek fejlődésére nem hatott a római jog (Anglia, Egyesült Államok, Svédország, Norvégia, Dánia, Finnország, Oroszország, latin-amerikai országok).

[12] Georges SAUSER-HALL: *Fonction ét methode du droit comparé: Leçon inaugurale faite à l'Université de Neuchâtel le 23 octobre 1912*, Genf, Kundig, 1913.

[13] Henri LEVY-ULLMANN: „Observation générales sur les communications relatives au droit privé dans les pays étrangers” in *Les transformations du droit dans les principaux pays depuis cinquante ans (1869–1919): Livre du cinquantenaire de la Société de législation comparée*, Paris, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, 1922.

[14] Enrique Martinez PAZ: *Introduccion al estudio del derecho civil comparado*, Córdoba, Universidad Nacional de Cordoba, 1934.

[15] 1. Barbár (Anglia, Svédország, Norvégia), 2. barbár-romanista (Németország, Franciaország, Ausztria), 3. barbár-romanista-kánoni (Spanyolország, Portugália, Olaszország), 4. romanista-kánoni-demokratikus (latin-amerikai országok, Svájc, Oroszország).

[16] Pierre ARMINJON – Baron Boris NOLDE – Martin WOLF: *Traité de droit comparé. Tome I.*, Paris, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, 1950.

[17] Filmer Stuart Cuckow NORTHROP: *The Complexity of Legal and Ethical Experience: Studies in the Method of Normative Subjects*, Boston, Little Brown and Company, 1959, 184.

[18] Adolf F. SCHNITZER: *Vergleichende Rechtslehre*, Basel, Verlag für Recht und Gesellschaft, 1945. Szerinte a civilizációnak öt nagy tömbje különböztethető meg: 1. ősnépek, 2. ókori művelt népek (Egyiptom, Mezopotámia, ókori Görögország, Róma), 3. európai-amerikai (beleértve a romanisztikus, germán, szláv és angol-amerikai népeket). 4. vallási (zsidó, keresztény, iszlám), 5. afro-ázsiai (ázsiai, afrikai). Ezek a tömbökön belül minden egyes „nagy kultúrkör” („große Kulturkreise”) létrehozhatott egy megfelelő „jogkört” („Rechtskreis”).

[19] Konrad ZWEIGERT: „Zur Lehre von den Rechtskreisen” in Kurt H. NADELMANN – Arthur T. von MEHREN – John N. HAZARD (szerk.): *XXth Century Comparative and Conflicts Law Legal Essays in Honor of Hessel E. Yntema*, Leyden, A.W. Sythoff, 1961.

[20] René DAVID: *Les grands systèmes de droit contemporains*, Paris, Dalloz, 1964; René DAVID – Camille JAUFFRET-SPINOSI – Marie GORÉ: *Les grands systèmes de droit contemporains*, Paris, Dalloz, ¹²2016.

[21] René DAVID: *Traité élémentaire de droit civil comparé: introduction à l'étude des droits étrangers et à la méthode comparative*, Paris, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, 1950.

[22] Lásd DAVID (20. j.).

[23] Lásd René DAVID – Camille JAUFFRET-SPINOSI: *Les grands systèmes de droit contemporains*, Paris, Dalloz, ¹¹2002, 15.

[24] Megfogalmazása szerint: „A jogszabályokat ezekben az országokban magatartási szabályoknak fogják fel, amelyek szorosan kapcsolódnak az erkölcsről és az igazságosságról vallott felfogásokhoz. E szabályok meghatározása a jogtudomány legfőbb feladata; e feladatba elmerülve az elmélet meglehetősen kevés érdeklődést tanúsít a jogalkalmazás iránt. Végül, a római-germán jogcsaládba tartozó jogok egy másik jellemző vonása abban a tényben gyökerezik, hogy ezeket a jogokat az állampolgárok egymás közötti viszonyainak szabályozása érdekében dolgozták ki. A római-germán jogcsalád bölcsője Európában ringott, az európai egyetemek erőfeszítései nyomán alakultak ki. Ezek az egyetemek a XII. századtól fogva Jusztiánusz császár gyűjteményei alapján egy mindenki számára közös jogtudományt dolgoztak ki s fejlesztettek. A római-germán jelzõt azért választottuk, hogy ezzel lerójuk tiszteletünket azok előtt az erőfeszítések előtt, amelyeket a latin és germán országok egyetemei egyazon időben kifejtettek.”

[25] A helyzettel kapcsolatos bizonytalanságot jól mutatja a szerkesztő azon megállapítása is, hogy jóllehet az orosz jog különössége indokolja az önálló fejezetbe sorolást, ám az nem zárható ki, hogy a későbbi kiadásokban az orosz jogrendszer majd a római-germán jogcsalád részeként kerül bemutatásra. Lásd DAVID–JAUFFRET-SPINOSI (23. j.) 20.

[26] A könyv második része az Orosz Föderáció jogával foglalkozik. Az orosz jog ma már önálló jogrendszer, amely önálló fejezetet érdemel. Figyelmeztetés a 11. kiadáshoz. DAVID–JAUFFRET-SPINOSI (23. j.).

[27] Ebben a kiadásban Marie Goré lett az új társszerkesztő.

[28] DAVID–JAUFFRET-SPINOSI–GORÉ (20. j.).

[29] Lásd ZWEIGERT–KÖTZ (1. j.).

[30] Az Oxford University Press-nél angol nyelven megjelent mű a „jogcsalád” („*legal family*”) kifejezést használja: Konrad ZWEIGERT – Hein KÖTZ: *An introduction to Comparative Law*, Oxford, Clarendon Press, ³1998, 714.

[31] A jogkörök fogalmához lásd Léontin-Jean CONSTANTINESCO: „Die Kulturkreise als Grundlage des Rechtskreise” *Zeitschrift für Rechtsvergleichung* 1981/22, 161–178.

[32] Lásd ZWEIGERT–KÖTZ (30. j.) 63–74.

[33] Lásd ZWEIGERT–KÖTZ (30. j.) 71.

[34] Lásd ZWEIGERT–KÖTZ (30. j.) 72.

[35] Konrad ZWEIGERT–Hein KÖTZ: *Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts*, 3. Auflage, Mohr, 1996. Lásd ZWEIGERT–KÖTZ (30. j.).

[36] Lásd ZWEIGERT–KÖTZ (30. j.) 72.

[37] Persze nem minden kortárs összehasonlító jogász kezelte így a szocialista jogrendszereket a második világháború után. Gutteridge például az 1950-es években is kontinentális jogrendszereknek tartotta a létező szocialista országok jogát. Harold Cooke GUTTERIDGE: *Comparative Law. An Introduction to the Comparative Method of Legal Study and Research*, Cambridge, Cambridge University Press, 1949.

[38] A témához lásd SZABÓ Miklós: „Egyszer volt, hol nem volt... A szocialista jogcsalád” in H. SZILÁGYI István – PAKSY Máté (szerk.): *Ius unum, lex multiplex. Liber amicorum studii Z. Péteri dedicata*, Budapest,

Szent István Társulat, 2005, 201–217.

[39] EÖRSI Gyula: *Összehasonlító polgári jog*, Budapest, Akadémiai, 1975.

[40] René DAVID – Camille JAUFFRET-SPINOSI: *Les grands systèmes de droit contemporains*, Paris, Dalloz, 101992.

[41] A cseh összehasonlító jogász, Knapp egyszerűen kihagyja a szocialista jogcsaládot a tipológiából. Viktor KNAPP: *Základy srovnávací právní vědy*, Praha, Aleko, 1991. Idézi VARGA (2. j.) 234. Van Hoecke–Warrington szerzőpáros nyugati és nem nyugati felosztása is erre utal: Mark VAN HOECKE – Martin WARRINGTON: „Legal Cultures, Legal Paradigms and Legal Doctrine Towards a New Model for Comparative Law” *The International and Comparative Law Quarterly* 1998/3, 495–536. Fekete Balázs a 2000-es évek elején már egy posztszocialista jogcsalád léte mellett érvel. FEKETE Balázs: „A jogi átalakulás határai – egy új jogcsalád születése Közép-Kelet Európában” *Kontroll* 2004/1, 4–21; Balázs FEKETE – Kata KELEMEN: „How Should the Legal Systems of Eastern Europe Be Classified Today” in Attila BADÓ – Detlev W BELLING – János BÓKA – Péter MEZEI (szerk.): *Internationale Konferenz zum zehnjährigen Bestehen des Instituts für Rechtsvergleichung der Universität Szeged*, Potsdam, Universitätsverlag Potsdam, 2014, 197–223.

[42] Ugo MATTEI: „Three Patterns of Law: Taxonomy and Change in the World's Legal Systems” *The American Journal of Comparative Law* 1997/1, 5–44, különösen 5–6.

[43] „Célom kettős: először is egy olyan rendszertani rendszert kívánok megvitatni, amely jobban megragadja a különböző jogfelfogások relatív jelentőségét a világ főbb jogrendszereinek általános bemutatásában. A gyökeresen eltérő felfogásokkal kapcsolatos észrevételeket az összehasonlító jog főáramába kívánom beépíteni, hogy elkerüljük a terület tanulmányozásában való marginalizálódásukat.”

[44] Minden társadalomban három fő forrása van a társadalmi normáknak vagy társadalmi ösztönzőknek, amelyek befolyásolják az egyén viselkedését: a politika, a jog és a filozófiai vagy vallási hagyomány.

[45] Lásd MATTEI (42. j.) 12.

[46] A jogrendszerek egy bizonyos minta hegemoniája szerint családokba sorolhatók. Minden jogrendszerben, ahol az egyik minta hegemon, a másik kettő nem tűnik el. Nagyobb vagy kisebb szerepet játszanak attól függően, hogy a hegemon minta által meghagyott alternatív társadalmi ellenőrzési formák milyen terjedelműek.

[47] Lásd MATTEI (42. j.) 23.

[48] A tanulmány megírásának időszakában ide tartozónak vélt számos afrikai, dél-amerikai és kelet-európai jogrendszert.

[49] Lásd MATTEI (42. j.) 36.

[50] H. Patrick GLENN: *Legal Traditions of the World: Sustainable Diversity in Law*, First Edition, Oxford, Oxford University Press, 2000.

[51] H. Patrick GLENN: *Legal Traditions of the World: Sustainable Diversity in Law*, Oxford, Oxford University Press, 52014. 83.

[52] Lásd GLENN (51. j.) 85.

[53] Lásd GLENN (51. j.) 362.

[54] Jaakko HUSA: „Classification of Legal Families Today – Is it Time for Memorial Hymn?” *Revue Internationale de Droit Comparé* 2004/1, 11–38.

[55] Ennek elemzéséhez lásd George MOUSOURAKIS: *Comparative Law and Legal Traditions: Historical and Contemporary Perspectives*, Cham, Springer, 2019, 131–137.

[56] Huusa az alábbi tipikus ismérveket gyűjtötte össze: történelem, ideológia, stílus, jogi érvelés és gondolkodás, a jog kodifikációs szintje, a jog rendszerezésének módja, a bírósági rendszer, a jogász aktorok szellemisége és mentalitása, a jogászképzés, a jog viszonya a valláshoz és a politikához, a jog gazdasági alapjai, a jogi gondolkodás filozófiai háttere, a jogforrási rendszer, az írott jog tényleges érvényesülésének szintje, a hagyomány szerepe a jogban, a joggal kapcsolatos paradigmátikus társadalmi hitek stb.

[57] Eörsi az ismérvek gyakran eklektikus pluralizmusára René David mellett Constantinesco ismérveit hozza fel példaként, aki a jog koncepciója és szerepe mellett még 7 ismérvet határozott meg: államkonceptió és az állam szerepe, jogforrások, az adott és a „megszerkesztett” közötti bizonytalansági viszonyok, az értelmezés és a bíró helyzete, a gazdasági rend, az állampolgári alapjogok, az alapvető jogi fogalmak és kategóriák. Lásd EÖRSI (39. j.) 30.

[58] Anne PETERS – Heiner SCHWENKE: „Comparative Law Beyond Post-modernism” *International and Comparative Law Quarterly* 2000/4, 826. Idézi Mathias M. SIEMS: „Mapping the world’s legal Systems” in Maurice ADAMS – Jaakko HUSA – Marieke ODERKERK (szerk.): *Comparative Law Methodology, II.*, Cheltenham, Edward Elgar, 2017, 276.

[59] Hart ezt a felosztást három kategóriába sorolja: 1. *Primitív jogrendszerek*. Ezekben a jogrendszerekben az egyetlen jogforrás az erőszak. Az ilyen jogrendszerekben a törvénytelen cselekedeteket megtorolják, és a megengedett cselekedeteket nem teszik jogilag kötelezővé. 2. *Formális jogrendszerek*. Ezekben a jogrendszerekben a jogforrások hierarchiája van, és az alacsonyabb szintű jogforrásokat a magasabb szintű jogforrások korlátozzák. A jogrendszerek többsége ilyen formális rendszerrel rendelkezik, és a jogi döntések az alkotmányok, a törvények, a bírósági döntések, az egyezmények és más jogi dokumentumok alapján hozódnak meg. 3. *Tényleges jogrendszerek*. Ezek a jogrendszerek összetettebbek, mint a formális jogrendszerek, és általában a jogi intézmények és a jogalkotók többféle jogforrást használnak a döntéshozatalukhoz. A tényleges jogrendszerekben a jogi szabályokat nemcsak a jogi dokumentumok, hanem a szokásjog, az érdekcsoportok és az egyéb társadalmi tényezők is befolyásolják. Herbert Lionel Adolphus HART: *The concept of law*, Oxford, Clarendon Press, 1961.

[60] „A jog része annak a szimbolikus apparátusnak, amelyen keresztül egész közösségek próbálják jobban megérteni önmagukat. Az összehasonlító jogi tanulmányok tovább segíthetik más népek megértését azáltal, hogy rávilágítanak arra, hogyan értelmezik a jogukat. De ha az összehasonlító nem tanul meg a jogról mint kulturálisan elhelyezkedő jelenségről gondolkodni, és nem fogadja el, hogy a jog mélyen egy kultúra-specifikus – és ezért kontingens – diskurzuson belül él, az összehasonlítás gyorsan értelmetlen vállalkozássá válik.” Pierre LEGRAND: „The impossibility of legal transplants” *Maastricht Journal of European and Comparative Law* 1997/2, 124.

[61] Lásd Pierre LEGRAND: „European Legal Systems Are Not Converging”, *The International and Comparative Law Quarterly*, 1996/1; Pierre LEGRAND: „Comparative Legal Studies and the Matter of Authenticity”, *Journal of Comparative Law*, 2006/2; LEGRAND (60. j.).

[62] Robert Warden LEE: „The Civil Law and the Common Law. A world survey 1915” *Michigan Law Review* 1915/2, 89.

[63] Esin ÖRÜCÜ: „What is a Mixed Legal System: Exclusion or Expansion?” *Electronic Journal of Comparative Law* 2008/1.